

ECHIVALAREA DERIVATELOR LATINEȘTI ÎN *-MENTUM* ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHIE. OBSERVAȚII ASUPRA *DICIONES LATINÆ CUM VALACHICA INTERPETATIONE*

Adrian CHIRCU
Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca

„Prin trăsăturile sale, acest dicționar anticipează în multe privințe lexicografia Școlii Ardelene...” (Gherman 2004a: 96)

Abstract

The aim of our research is to look at the means by which Teodor Corbea, a Romanian humanist from the end of the 17th century and the beginning of the 18th century, showcased derivation and synonymic richness in the columns of his dictionary called *Dictiones latinae cum valahica interpretatione*, in order to propose Romanian equivalents for the Latin suffix *-mentum*.

The analysis of acts of language is made from a lexical point of view. Nonetheless, the author does not rule out other ways of interpretation. In support of his research, after having presented the historical and cultural context of the epoch, the author makes an inventory of derivatives containing the suffix concerned, which he analyses in detail in order to reveal certain structural or lexical-semantic peculiarities, illustrating at the same time the richness of the Romanian language of times gone by.

Key-words: *Middle Ages, dictionary, Latin, Romanian, suffix*

Résumé

Dans notre étude, nous nous proposons de décrire les modalités suivant lesquelles Teodor Corbea, humaniste roumain de la fin du XVIIe siècle et du début du XVIIIe siècle, mit en valeur la dérivation et la richesse synonymique, dans les colonnes de son dictionnaire intitulé *Dictiones latinae cum valahica interpretatione*, afin de proposer des équivalents roumains au suffixe latin *-mentum*.

L'analyse des faits de langue est réalisée du point de vue lexical. Cependant, l'auteur n'exclut pas d'autres voies interprétatives. À l'appui de son investigation, après avoir présenté les cadres historique et culturel de l'époque, l'auteur réalise un inventaire des dérivés contenant le suffixe concerné qu'il analyse en détail, afin de relever certaines particularités d'ordre structurel ou lexico-sémantique, en illustrant en même temps, la richesse de la langue roumaine ancienne.

Mots-clés: *Moyen Âge, dictionnaire, le latin, le roumain, suffixe*

0. Preliminarii

În primele două decenii ale veacului al XXI-lea, interesul pentru scrierile de odinioară a cunoscut fără îndoială un reviriment, datorat mai ales accesibilității lor

imediate. Astfel, inițiativele culturale având drept scop recuperarea tezaurului nostru cărturăresc ori documentar au intrat în atenția specialiștilor, istorici, teologi, filologi ori lingviști, care au reperat, în rândurile filelor, informații de certă valoare, ce au dus la schimbarea sau la nuanțarea unor ipoteze investigative.

O astfel de re poziționare poate fi remarcată și în lingvistica românească, în care nu a mai fost într-atât de mult prioritizat studiul sincronic al limbii, ci atenția s-a îndreptat înspre fapte de limbă diacronice, care, adesea, ne ajută să înțelegem, în mod adecvat, anumite tendințe evolutive sau interferențe lexicale.

1. Un dicționar inedit, dar bine-venit

În această direcție investigativă, se înscrie, de altfel, și cercetarea noastră, în paginile căreia vom discuta pe marginea unor particularități lexicale prezente în cel mai cuprinzător dicționar din Evul Mediu românesc, și anume *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*, redactat de către sofologiotatosul Teodor Corbea.

1.1. La finele secolului al XVII-lea, umanistul ardelean este antrenat în realizarea unui dicționar enciclopedic în care să fie tâlcuiți în limba română un număr semnificativ de termeni latinești, a căror înțelegere se vădește utilă în contextual epocii, când tot mai mulți cărturari de la noi se deschid spre felurile învățături vehiculate în Apusul luminat, care vor facilita propășirea cultural și socială a românilor de dincoace și de dincolo de munți.

Întreprinderea lui Teodor Corbea nu este neobișnuită în epocă, întrucât mai sunt și alte demersuri cărturărești de asemenea factură. Se pare că *moda* elaborării unor dicționare ori a unor glosare se răspândise în multe dintre țările de pe bătrânul continent și, în special, în partea oriental a Europei, ai cărei oameni de cultură dădeau dovadă de o largă deschidere spre alte domenii mai puțin cunoscute.

1.2. Astfel, apăreau în Transilvania și în Banat, sub impulsul curenților inspirați de Reformă, o seamă de lucrări lexicografice bilingve (DLV, LCLV) sau trilingve (LM¹), în ale căror file erau tâlmăcite cuvinte latinești ori erau chivalate vorbe românești în limba latină, asigurându-se o cuprindere adecvată a semnificațiilor, cu scopul de a facilita o înțelegere cât mai apropiată a textelor sau pentru a asigura o comunicare eficientă nu numai scrisă, ci și orală, în limba latină, care constituia, în fapt, *oianua linguarum*, „poartă a limbilor” (IT II 2008: 326).

1.3. Apariția și circulația acestor lucrări lexicografice au fost remarcate atât de către istorici, cât și de către lingviști ori filologi, care au relevat importanța acestora pentru cultura română, aflată la răscruce de drumuri.

1.3.1. De pildă, istoricii consideră că redactarea de „dicționare bilingve și multilingve, în cadrul cărora lexicul limbii române este echivalat cu lexicul limbii latine în special, contribuie la constituirea unui amplu dialog intercultural european” (IT II 2008: 326) și că „activitatea lexicografică constituie un capitol distinct în cultura umanistă românească de sorginte științifică din Transilvania secolului al XVII-lea” (IR V 2012: 929).

¹Pentru mai multe detalii asupra începutului de drum în lexicografia românească, a se vedea articolul lui B. Kelemen (1962: 89-92) și cel al lui Levente Nagy (2000-2001: 251-262).

1.3.2. La rândul lor, lingviștii și filologii interesați de perioada vechiului scris românesc au observat că dicționarul în chestiune se detașează de celelalte apărute în epocă și că avem a face cu o lucrare complexă, de tip enciclopedic fără asemănare în epocă. Printre cei care s-au referit în mod special la tezaurul lexical corbean, se numără Grigore Crețu (1905), Mircea Seche (1966), Mihai Alin Gherman (2000-2001, 2004a, 2004b, 2010), Gheorghe Chivu (2017), cu toții oameni de litere preocupați de starea culturii românești din perioada medievalității.

1.3.2.1. Cele mai multe opinii asupra lexiconului le-a formulat însă (Alin) Mihai Gherman, editorul lucrării și, prin urmare, cel mai bun cunoscător al acestuia, care observa, cu aproape două decenii în urmă, că lexiconul lui Corbea este „o sursă pentru cercetarea istoriei limbii române și, prin caracterul ei enciclopedic, o sursă inestimabilă pentru studierea orizontului cultural românesc în epoca lui Constantin Brâncoveanu” (2000-2001: 161), care anticipă proiectele lexicografice ce vor urma.

Același filolog este convins că eruditul ardelean este una dintre „piesele esențiale în definirea umanismului românesc, de care s-a făcut abstracție până acum. Iar sub raportul bogăției lexicale, suntem convinși (cu toată modestia) că oferim cercetării lingvistice cel mai amplu inventar lexical al limbii românești vechi” (Gherman 2004a: 96). De asemenea, îngrijitorul ediției critice consideră *vorbarul* lui Corbea „cea mai mare și științifică lucrare lexicografică a culturii noastre vechi, o operă care denotă un excelent nivel cărturăresc, comparabil cu cel al contemporanilor săi, Stolnicul Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir” (2010: 32) și că aceasta este „prima lucrare lexicografică științifică din cultura noastră” (2004b: 54).

1.3.2.2. Urmărind punctual anumite aspecte prezente în coloanele dicționarului, Gh. Chivu vede în dicționar „expresia unei marcate nevoi culturale, resimțite în spațiul românesc la cumpăna veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea” (2017: 104).

1.4. Izvoarele acestei monumentale opere lexicografice nu trebuie căutate foarte departe, ci în chiar inima Ardealului, unde a circulat, în miezul Evului Mediu, una dintre lucrările prelatului reformat maghiar Albert Szenci Molnár (Benkö 1984:24), și anume *Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenvus nvsqvam editvum; Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo præter dictionvm vngaricvm interpretationem latinam* (DLU), apărut în 1604, la Nürnberg, Corbea având, probabil, la îndemână ediția din 1611 (Nagy 2000-2001: 252).

1.5. Informații asupra acestei surse de netăgăduit putem repera chiar în coloanele dicționarului, în care lui Teodor Corbea îi *scapă* câteva informații privitoare la umanistul maghiar: „**Argentina**² et **Argentorum**: tare oraș al Țării Nemțești lângă apa Rhenus, în țânutul Alsației. Acolo ca acela înalt turn iaste și bisearică înfrâmșetată, cât în Europa altă bisearică sau turn aseamine acestora nu iaste. Iaste iarăș acolo o academie vestită, în care de demult mulți înțelepți s-au învățat, unde și eu, care această carte am scris (adecă *Albertus Molnaru*) trei ani și jumătate am lăcuit în vreama copilăriei.” (DLVI 2001: 53); **Altorsium**, **g.n.** orașal în țânutul domnilor norimbergheani, în care acest norimberghean svat cinsteș bogată academie au zidit în numărul anilor 1575, unde acest Lixicon l-au scris *Albertus Molnar* în numărul anilor 1603 (DLVI 2001: 33).

² Este vorba despre orașul **Strasbourg**, a cărui glosare în dicționar se numără printre cele mai cuprinzătoare. Teodor Corbea procedează întocmai precum Albert Szenci Molnár, în explicarea acestui toponim.

După modelul oferit de către propovăduitorul ideilor Reformei în Ardeal, Teodor Corbea include, la rându-i, în dicționar, date despre implicarea sa în realizarea acestuia, înlăturând orice urmă de îndoială asupra paternității: „**Theodorus, g.m.** nume de bărbați de obște; **item:** numele acestui de pă urmă, care această carte de pă letenie și unguerie o au tălmăcit rumânește” (DLVI 2001: 513) sau „La tălmăcirea acestui lixicon ostenitu-s-au din plata părintelui Mitrofan, episcopul de Buzău, Todor Corbea sân iermonah Ioasaf din Brașov” (DLVI 2001: 557).

1.6. Așadar, modelul îl reprezintă cu certitudine dicționarul lui Albert Szenci Molnár, însă învățatul ardelean nu se limitează în a prelua informația, așa cum se prezintă aceasta în lexicon, ci o rează, o îmbogățește și o nuanțează, aspect sugerat de compararea intrărilor de dicționar, care aratăcă, la Corbea, avem „o atitudine creatoare”, dovedită atât prin „eliminarea unor articole, cât și prin selectarea unor valori semantice care să fie echivalente în rumânește” (Gherman 2010: 67).

De altfel, Corbea operează unele modificări, spre facilita înțelegerea unor termeni. În acest sens, acesta adaugă „explicații și semnificații, făcând comentarii, dar, mai ales, creând, într-o limbă ce s-a dorit a fi bogată și nuanțată, un echivalent cât mai bun al părții latinești, nu o copie literală a componentei maghiare din *Dictionarium Latino-Ungaricum*” (Chivu 2017: 104).

2. Sufixul *-mentum*: dinspre latină înspre română

Pornind de la aceste prime repere istorice, culturale și filologice, ne propunem să urmărim îndeaproape care sunt modalitățile prin care cărturarul transilvănean echivalează în română cuvintele latinești derivate cu sufixul *-mentum*, ținând cont de posibilitățile sistemului și de modul de structurare a vocabularului limbii române vechi, mult mai bogat și mai nuanțat decât în premodernitate.

2.1. Alegerea sufixului în chestiune nu s-a făcut întâmplător, ci am avut în vedere faptul că ne aflăm în prezența unui sufix care se atașează unor baze derivate (mai ales verbale), formând, în general, substantive neutre abstracte, al căror sens este mai greu de înțeles, și, de asemenea, unele substantive concrete (mai rar).

2.2. În latină, sufixul *-mentum*, era relativ frecvent, având valori multiple. Se pare că, în perspectivă etimologică, trebuie să ne raportăm la sufixarea generală în **-men-*, cu rădăcini în indo-europeană (Perrot 1961: 11-12), care stă la baza a două tipuri de substantive neutre destul de productive, și anume „l'un en *-men*, *-minis*, l'autre en *-mentum*, *-mentī*, qui ont pris un développement considérable, en étroite relation l'un avec l'autre; beaucoup de thèmes verbaux ont servi de base à deux dérivés, l'un en *-men*, l'autre en *-mentum*” (Perrot 1961: 26).

În timp însă, cele două tipuri vor fi folosite în paralel și vor deveni asociate, ducând la constituirea unor perechi numeroase de substantive derivate cu aceste sufixe, însă se pare că derivatele în *-mentum* vor avea câștig de cauză datorită lungimii structurii silabice (Dinu 2010: 127) și faptului că era simțite ca populare spre deosebire de cele în *-men*, ce caracterizau la un moment dat limbajul poetic (Perrot 1961: 105), însă concurența dintre acestea va fi una sinuoasă. De altfel, în latină, sufixul *-mentum* (*cunctāmentum* ‘șovăială, încetineală’; cf. DL-R și DILF) nu era concurat numai de *-men* (*cunctāmen* ‘șovăială, încetineală’), ci și de alte sufixe, dintre care se detașează -

tio (*cunctātiō* ‘șovăire, șovăială, ezitare’), mai ales când este vorba despre substantive cu sens abstract.³

Acest paralelism de semnificație a claselor de sufixe amintite va avea drept consecință faptul că „pour les notions désignées ordinairement par un dérivé comportant l’un des suffixes, un doublet pourvu de l’autre suffixe est souvent apparu secondairement” (Perrot 1961: 287), iar semnificațiile încep tot mai mult să se identifice, gramaticii clasici relevând asemenea apropieri semantice (Perrot 1961: 288).

2.3. Sufixul latinesc *-mentum* este prezent în toate limbile romanice atât ca element structural moștenit, cât și ca element afixal ulterior, apărut în urma influențelor latino-romanice: rom. *-mânt* (*-minte*)/*-ment* (*pământ, îmbrăcăminte, sentiment*); it. *-ménto* (*tagliaménto* ‘tăiere, omorâre’), sard. *-mèntu* (*sentimèntu*), fr. *-ment* (*cantonnement* ‘cantonare’), sp. *-miento* (*sentimiento*), port. *-mento* (*oferecimento* ‘ofertă, dedicație, dar, cadou’), cat. *-ment* (*naixament* ‘naștere’), prov. *-men* (*pensamen* ‘grijă, ne-caz, amărăciune’) etc.

2.4. În ceea ce privește limba română, sufixul latinesc cunoaște două forme, una veche, moștenită, *-mânt* (*-minte*)⁴ și una ulterioară *-ment*, explicabilă prin împrumut, în urma îmbogățirii continue a vocabularului limbii române cu elemente latinești savante, acestora adăugându-li-se ulterior și elemente lexicale provenite din limbile romanice surori, franceza și italiana.

2.4.1. Procesele evolutive de dănuire, de adoptare, de adaptare și de fixare în limba română ale sufixului latinesc *-mentum* li s-au consacrat trei (micro)studii, autorii acestora cercetându-le din perspectivă diacronică și/sau sincronică. Astfel, în ordine cronologică, prima contribuție îi aparține lui George Pascu care ilustrează cu exemple elocvente prezența sa în limba veche și în limba modernă, subliniind originea sa latinească (1916: 47-49).

2.4.2. În anii ‘60, sufixul reîntră în atenția specialiștilor, odată cu seria de studii consacrate formării cuvintelor în limba română. Aplecându-se asupra sufixelor *-mânt* și *-ment*, Elena Carabulea consideră că acestea trebuie tratate împreună, întrucât „în istoria lor au avut loc unele interferențe din care au rezultat fie unele adaptări ale sufixului *-mânt*, fie forme duble (în *-mânt* și *-ment*)” (1969: 46).

Concluzia la care ajunge autoarea, după descrierea și ilustrarea etapelor evolutive, prin exemple relevante, este că sufixul *-mânt* a fost productiv în special în limba veche, regăsindu-se, astăzi, în unele graiuri (*greumânt* sau *păsământ*) și în structura câtorva unități lexicale cu baze derivative neologice (tipul *deznodământ*, *guvernământ*, *recensământ*). În schimb, „formațiile în *-ment* se întâlnesc atât în stilul științific, cât și în vorbirea uzuală, în aceasta din urmă mai ales cu valoare de rezultat al acțiunii” (Carabulea 1969: 55).

2.4.3. La aproape un veac distanță, fără a depăși nici teoretic și nici analitic contribuția Elenei Carabulea, Magdalena Popescu și colaboratorii săi completează cu noi fapte de limbă diacronice descrierea sufixului *-mânt* (*-minte*), observând că, în ceea ce privește epoca veche, „sufixul are o productivitate medie, în scădere în secolul al XVIII-lea” (FCLR 2007: 154).

³Pentru discuții asupra valorilor apropiate ale acestor sufixe, a se vedea Cooper (1975: 85).

⁴A se vedea și explicațiile din WF (2015: 1964).

3. Suffixul latinesc *-mentum* și firea limbii române

În vederea eficientizării analizei noastre, am inventariat, mai întâi, toate substantivele latinești în *-mentum*, prezente în coloanele dicționarului, numărul acestora ridicându-se la peste 180.

3.1. Parcurgerea atentă a inventarului lexical constituit *ad hoca* permis identificarea mai multor caracteristici care privesc, pe de o parte limba latină, iar, pe de altă parte, limba română, mult mai complexă din punct de vedere lexico-semantic și cu implicații semnificative la același nivel, datorate dinamicii lexicale a limbii vechi.

Dintre formele latinești în *-mentum*, păstrate în română, un număr important de ocurențe în paginile dicționarului cunoaște substantivul *pământ* (peste 180), care provine din lat. *pavimentum*, explicat, în schimb, de către Corbea prin *pardoseală* (**pavimentum**, **g.n.** pardoseală), urmat fiind, la distanță considerabilă, de *veșmânt* (peste 20) < lat. *vestimentum* (**vestitus**, **-us**, **g.m.** îmbrăcământ, *veșmânt*) și de *mormânt* (2) < lat. *monumentum* (**sepulcrum**, **g.n.** cociș, *mormânt*, groapă).

3.2. Cele mai multe forme în *-mânt* prezente în dicționar au luat naștere pe tărâmul limbii române reprezentând, uneori, creații analizabile (generale sau de autor), care ilustrează eforturile de a se respecta structura lexicală din latină, făcându-se apel la derivate analogice sau calchiindu-se morfemic și semantic modelele latinești (Moroianu 2016: 262): **cooperculum**, **g.n.** *acoperemânt*, **dejurium**, **g.n.** *jurământ* tare; **ligamentum**, **g.n.** *idem*, *legământ*; **monitum**, **g.n.** *îndemnământ*; **moramentum**, **g.n.** *întârziemânt*; **obtestatio**, **g.f.** *cerământ* mare sau *rugământ*, rugare cu cădere și plecăciune; **petitum**, **g.n.** *cerământ*, cearere; **objectaculum**, **g.n.** *împiedecământ*, lăpădare împotriva-i; **obtestatio**, **g.f.** *cerământ* mare sau *rugământ*, rugare cu cădere și plecăciune; **offendiculum**, **g.m.** *împiedecământ*, zmințeală; **oratum**, **g.n.** *rugământ*; **paludamentum**, **g.n.** *îmbrăcământ*, *veșmânt* de oaste, de război, al împăratului și al căpitanilor; **promptitudo**, **g.f.** *gătământ*, cuviință, împrilej, voie spre ceva; **quæsitum**, **g.n.** *întrebământ*, cercătură, *cercământ*; **sedimentum**, **g.n.** *șezământ*, poposare, descălecare, coborâre jos; **taciturnitas**, **g.f.** *tăcământ*, tăcere mâlcomă; **tutamen**, **g.n.** *ferire*, *apărământ*/**tutamentum**, **g.n.** *idem*.

3.3. Nu am identificat în paginile dicționarului nici o formă de singular în *-minte*, care să ilustreze influența pluralului asupra singularului, precum în cazul unor substantive *ca* *îmbrăcăminte*, *încălțăminte*, *rugăminte* etc., reperate în alte texte din epoca veche a scrisului românesc (Pascu 1916: 50; Carabulea 1969: 51; FCLR 2007: 153).

3.4. Pluralele pe care le-am reținut în cazul derivatelor în *-mânt* au desinența *-uri* și mai rar *-e*, însă nu reprezintă glosări ale unor derivate latinești în *-mentum* (sg./pl.): **accubitalia**, **-orum** *acoperemânturi* de rădvan, acoperișuri, lepedeu de pat; **induvia**, **g.f.pl.** haine, *îmbrăcământuri*, *veșminte*; **trifinium**, **g.n.** loc de hotărât trei *pământuri*; **patagiarius**, **g.m.** făcători de *veșminte* cu aur; **rechedipna**, **g.n.pl.** feali al *îmbrăcămintelor* de demult cu care au trăit în jocuri; **vestiarium**, **g.n.** loc de ținut *îmbrăcămintele*, loc de vândut hainele; **vestiarius**, **-a**, **-um** de haine, de *veșminte*; **obtestor**, **-aris** foarte mă rog, pentru dâns cazul cu *rugăminte*⁵.

3.5. Analizând aceste unități lexicale de tip nominal, putem remarca că învățatul ardeleanu face apel decât rareori la substantive moștenite în *-mânt*

⁵Acest exemplu permite cu dublă lectură: fie *rugăminte* (sg.), fie *rugământ*, *rugăminte* (pl.). A se vedea și paragraful anterior.

(**vestmentum, g.n.** *veșmânt*) sau la sufixul moștenit *-mânt*, pentru a glosa derivate latinești în *-mentum*: **inclinamentum, g.n.** *plecăciune, plecământ, indumentum, g.n.* *îmbrăcământ, veșmânt, haină; integumentum, g.n.* *acoperemânt*, lepedeu, plapomă; **operimentum, g.n.** *acoperiș, acoperemânt*. Alteori, redă, prin *-mânt*, sufixul latinesc cvasisinonim *-men*: **calcamen, g.m.** *încălțământ*, cizmă; **tegimen, g.n.** *coperiș, acoperemânt; tegumen, g.n.* *acoperitori, acoperemânt*, învălitoare.

3.6. În afara substantivelor moștenite sau derivate cu sufixul *-mânt*, relevante în unele dintre paragrafele anterioare, sufixul latinesc *-mentum* a fost echivalat și prin intermediul altor sufixe, dintre care se detașează cele din structura unor infinitive lungi și care alcătuiesc seria sufixală *-are/-iare, -ere /-eare, -ire/-âre*: **complementum, g.n.** *împleare; delinimentum, g.n.* *îmblânzăre jos, linire; hostimentum, g.n.* *plătire; illustramentum, g.n.* *luminare, împodobire; recisio, g.f.* *tăiere; temperamentum, g.n.* *măsurare, grăire cu măsură; turbamentum, g.n.* *împărechiiare, răscolire, turburare etc.*

3.7. Acest din urmă afix este urmat la distanță de alte sufixe, cu semnificații apropiate (sinonimie sufixală totală sau parțială), precum: *-(ăr)ie, -ință(-ânță), -iță, -ciune(-ăciune, -iciune), -ură(-ătură, -ătură, -itură), -ime, -eală(-ală)*: **deliramentum, g.n.** *nebuie, nebunărie, mechiurie; superamentum, g.n.* *mai mult de tribuință, rămășiță; nocumentum, g.n.* *străcăciune; oblectamentum, g.n.* *veseliciune; nutrimen, g.n.* *hrană, hrănitură; machinamentum* *găsătură* înțeleaptă; **purgamen, g.n.** *curățenie, măturătură, gunoiu; allevamentum, g.n.* *ușurime, ușurimea* bușluierei; **delectamen, g.n.** *veselime; atramentum, g.n.* *cerneală sau vâpsală* înnegritoare; **pigmentum, g.n.** *văpșeală* unșoară, unsoare vâpsătoare, *văpșeală*; iarăș: *suliman, vicleşug.*

3.8. Sinonimia sufixală evidențiată mai sus se vedește și în situațiile în care autorul alcătuiește serii sinonimice (cel mai adesea), în care include doi membri, trei sau chiar mai mulți⁶, acestea putând fi omogene (cu același tip de sufix): **fragmentum, g.n.** *sfărâmitură, frământură; inquinamentum, g.n.* *întinăciune, pângăriciune; illectamentum, g.n.* *îndulcitură, amăgitură; paludamentum, g.n.* *îmbrăcământ, veșmânt* de oaste, de război, al împăratului și al căpitanilor sau eterogene (cu sufix diferit ce se atașează sau nu aceleiași baze derivate): **lineamentum, g.n.** *dungire, dungitură; opprobramentum, g.n.* *ocară, sudalmă, defăimătură; recisamentum, g.n.* *tăietură jos, cioplire, așchie; vaframentum, g.n.* *viclenie, tălpizitură, chitire, chibzuire etc.*

3.9. În dicționar, sunt și situații în care aceleiași baze derivate i se adaugă sufixe sinonimice (Moroianu 2016: 36), obținându-se o (cvasi)echivalență a termenilor, Corbea încercând o apropiere de modelul latinesc, prin variație sufixală sinonimică: **delectamen, g.n.** *veselime, delectamentum idem, delectatio, g.f.* *veselire, veseliciune; hortamen, g.n.* *îndemnare, hortamentum, g.n. idem, hortatio, g.f.* *îndemnătură; inclinamentum, g.n.* *plecăciune, plecământ, inclinatio, g.f.* *plecare; interpretamentum, g.n.* *tălmăcire, tălmăcitură; libamen, g.n.* *gustare, gustătură,*

⁶Analizând lexiconul *Paliei de la Orăștie*, Florica Dimitrescu observă că „numărul, uneori prea ridicat, al termenilor sinonimi poate constitui un indiciu al grijii traducătorilor pentru precizie sau pentru atingerea unor nuanțe, a frământărilor lor pentru a găsi cuvântul cel mai adecvat, poate și cel mai expresiv, și care să aibă o putere de circulație mai largă” (1995: 37).

De asemenea, Maria Stanciu Istrate constată că „la nivelul limbii literare, intrarea în vocabular a mai multor cuvinte cu un sens asemănător a reprezentat fie o consecință a traducerilor multiple, depinzând, printre altele, de cunoștințele lingvistice ale scribilor, fie o acțiune deliberată a traducătorilor, care puteau opta pentru echivalarea variată a aceluiași termen din considerente de ordin stilistic. [...] Sinonimia a constituit chiar o modalitate de glosare internă a termenilor considerați mai puțin cunoscuți” (2017: 268).

libamentum, g.n. idem; lineamentum, g.n. dungire, dungitură; **operimentum, g.n.** acoperiș, acoperemânt; **supplementum, g.n.** peatec, împlutură, împlere.

De altfel, autorii ILRV consideră că, printre caracteristicile limbii vechi, se numără „folosirea unor serii sinonimice (cu doi sau mai mulți termeni), alcătuite, de cele mai multe ori, din derivate cu (sufixe diferite, de la aceeași temă) sau din derivate (cu sufixe, cu prefixe sau regresive) și cuvinte formate prin schimbarea categoriei gramaticale” (1997: 226).

3.10. Sunt și unele situații în care învățatul brașovean nu face apel la derivate, spre a echivala substantivele în *-mentum*: **additamentum, g.n.** adaogere, *peatec, deres; amentumcurea*, crâmpeai de legat; **cruciamentum, g.n.** *chin*, caznă, *muncă; emolumentum, g.n.* *folos, hasnă; frumentum, g.n.* *pâine, grâu* etc.

3.11. Alteori, spre a oferi o echivalare judicioasă și mai ușor de înțeles pentru cel care consultă dicționarul, autorul apelează la parafrază sau la explicații mai detaliate, constituite în jurul unui nume centru de grup: **autoramentum, g.n.** dajde care o număsc olteanii joldă, leafă sau spre slujba boierească sau a statului său legată simbric; **condimentum, g.n.** tot deresul bine mirosători; **delutamentum, g.n.** păreate făcut de tină, meșteșug de tină; **dissepimentum, g.n.** păreate dempreună, iarăș: coajă despărțitoare între găoacea nucăi; **elementum, g.n.** începutul ființei, începutul dintâi al învățăturilor.

3.12. În aceeași linie, a cuprinderii adecvate a semnificațiilor cuvintelor latinești, eruditul transilvănean recurge la apozemul *adecă*: **æramentum, g.n.** un lucru de aramă, *adecă* sculă sau la subordonate atributive explicative introduse prin pronume sau adverbe relative *care, unde* sau *când*: **offendimentum, g.n.** nastur *care* strânge gâtlanul de pă ișlicul vlădicesc cel de sârmă, ca să nu cază din capul vlădicăi; **omentum, g.n.** maț mare din *care* cârnat și cârtaboș să fac; **prædicamentum, g.n.** zasă *care* să zâce de multe lucruri, cazanie; **loculamentum, g.n.** scorbură, loc de tâlhari, *unde* albinile și pasările iș fac cuib; iarăș: ca și **podium; commentum, g.n.** gândire, scornire, *când* scorneaște omul un lucru; **equimentum, g.n.** plată de cai, plată de staur, plată pentru armăsari *când* să slobozească la iape.

3.13. De asemenea, am putut constata că Teodor Corbea integrează, în două dintre glosări, un derivat în *-mentum* ca xenism (**alalogismus, g.m.** ca acela *argumentum* al învățătorului de dialectică, care de cea mai de aproape pricină să ia; **Sorites, g.m.** *argumentum* adeveratori de multe lucruri mărunte înainte, vorbă întăritoare), iar, într-o altă situație, apelează un împrumut latinesc adaptat (**sacramentum, g.n.** lucru întărit cu jurământ; iarăș: sămnel lucrului de svințenie, *sacrament, taină*), care se adaugă altora cu atestări sporadice în epocă (Carabulea 1969: 47; ILRL 1971: 149), recursul la acestea justificându-se, probabil, prin faptul că înțelesul era dificil de explicat în limba română.

3.14. În inventarul pe care l-am întocmit, cu excepția formelor moștenite, se poate observa că bazele derivate căroră li se atașează sufixul *-mânt* sunt fie de origine latinească: *a cere, a împiedica, a întârzia, a întreba, a ruga* etc. (**obtestatio, g.f.** *cerământ* mare sau *rugământ*, rugare cu cădere și plecăciune; **quæsitum, g.n.** *întrebământ*, cercătură, *cercământ*), fie s-au format pe tărâm românesc: *a găta (promptitudo, g.f.* *gătământ*, cuviință, împrilej, voie spre ceva).

3.15. Teodor Corbea păstrează în dicționarul pe care l-a redactat o serie de cupluri în *-men/-mentum, -mentum/-tiō, -mentum/-tura* sau chiar triplete *-men/-mentum/-tiō*, în ciuda semantismului foarte asemănător și/sau identic și care le face să fie uneori superflue.

Această particularitate structurală arată însă o fidelitate atât față de limba latină, cât și de modelul oferit de Albert Szenci Molnár sau de alte dicționare latinești: **fragmen, g.n.** bucată, frământură/**fragmentum, g.n.** sfărâmitură, frământură; **delinimentum, g.n.** împlânzâre jos, linire/**delinitio, g.f.** împlânzâre, linire, îngaduire; **deliramentum, g.n.** nebunie, nebunărie, mechiurie/ **deliratio, g.f.** greșire, pîiardere de minte; **intertrimentum, g.n.** pățare de pagubă

intertritura, g.f. idem; imitamem, g.n. urmare/**imitamentum, g.n. idem/ imitatio, g.f.** urmare; **irritamen, g.n.** întărâtare, ațâțare; **irritamentum, g.n. idem; irritatio, g.f. idem; levamen, g.n.** ușurare, lesnire/ **levamentum idem/levatio, g.f. idem; oblectamen, g.n.** veselime/**oblectamentum, g.n.** veseliciune; **idem/oblectatio, g.f.** veselie.

3.16. În alte cazuri, autorul nu mai oferă echivalarea, ci se limitează în a folosi demonstrativul de identitate *idem*, urmat sau nu de determinări comparative (mai rar se întrebunțează conectori ai coordonării copulative): **fulcimen, g.n.** propteală, răzmare/**fulcimentum, g.n. idem; fulcimen, g.n.** propteală, răzmare: **fulcimentum, g.n. idem/fulmentum,-ti vel fulmenta, fulmentæ idem quod fulcimentum, Plaut imitamem, g.n.** urmare/**imitamentum, g.n. idem/imitatio, g.f.** urmare; **inhonestas, g.f. et inhonestamentum** necinste.

3.17. În ceea ce privește semnificațiile substantivelorlatinești în -mentum(Perrot 1961: 211-288), acestea sunt diversificate, iar Corbea reușește să le redea adecvat, în glosările sale. Cel mai adesea, avem a face cu nume de acțiuneși/sau rezultatul acesteia⁷(**æquamentum, g.n.** îndereptare; **præpedimentum, g.n.** pîiadecă, legare, încurcare; **eiectamentum, g.n.** lăpădătură afară, măturătură; **fragmentum, g.n.** sfărâmitură, frământură; **inquinamentum, g.n.** întinăciune, pângăriciune), cu un obiect ori instrument (**delutamentum, g.n.** păreate făcut de tină, meșteșug de tină;**filamentum, g.n.** unealtă de ață; **obturamentum, g.n.** dop, cep, astupătoare; **operimentum, g.n.** acoperiș, acoperemânt) sau cu un nume de materie (**atramentum, g.n.** cerneală sau văpsală înnegritoare).

Concluzii investigative

Faptele de limbă descrise *supra* au relevat faptul că Teodor Corbea nu este numai un simplu traducător de cuvinte latinești, ci și un tălmăcitor fără pereche în veacurile umanismului românesc. Multiplele și variatele opțiuni de tâlcuire ale derivatelor latinești în -mentumne arată că autorul stăpânea întru totul limba română, cunoscându-i posibilitățile și stăpânind numeroase registre de limbă, inclusiv forme dialectale.

În analiza noastră, am putut evidenția bogăția lexicală a românei și, strâns legat de aceasta, variația sufixală, dovedită prin posibilitățile multiple de a forma noi cuvinte, fiind implicată mai ales sinonimia, care „denotă din partea autorilor o dorință expresă de variere a lexicului, în condițiile în care limba epocii oferea diverse modalități de creare a unor cuvinte noi, menite să acopere, de cele mai multe ori, noțiuni abstracte”(ILRLV 1997: 226).

⁷ Jean Perrot observă că „le jeu de ces nuances sémantiques est déterminé de façon complexe par les particularités sémantiques individuelles des mots et par les conditions d’emploi. Il peut masquer le système des valeurs, il ne le détruit pas: les confusions dans les emplois n’impliquent pas la confusion des valeurs” (1961: 285). În studiul său, Elena Carabulea ține să precizeze că „majoritatea substantivelor în -mânt au mai multe valori: acțiunea și rezultatul ei, acțiunea, rezultatul, obiectul (și locul) etc.” (1969: 51).

Și în cazul acestui sufix, cărturarul ardelean face dovada unei bune cuprinderi a semnificației cuvintelor, în ciuda faptului că multe dintre acestea, din cauza înțelesului lor predominant abstract, sunt mai dificil de redat în limba română. Am avut în fața ochilor o lucrare complexă, redactată nu numai cu măiestrie, ci și cu acribie, fiecare dintre vorbele din coloanele acesteia fiind mai întâi cântărită și apoi așezată la locu-i potrivit.

SURSE

DLVI 2001 = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, ediție de Alin-Mihai Gherman, vol. I (*Studiu introductiv, note și text*), Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.

BIBLIOGRAFIE

- Benkő, Samu, *Permanență și devenire. Studii de istoria culturii*, în românește de T.Z. Paskuy, București, Editura Kriterion, 1984.
- Carabulea, Elena, *Sufixele -mânt și -ment*, în Al. Graur, Mioara Avram (eds), *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. VI, București, Editura Academiei Române, 1969, p. 47-55.
- Chivu, Gh., *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000.
- Chivu, Gh., *Terminologie lingvistică într-un lexicon de la sfârșitul veacului al XVII-lea*, în Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae, Camelia Stan, Rodica Zafiu (editori), *Sintaxa ca mod de a fi. Omagiu Gabrielei Pană Dindelegan, la aniversare*, București, Editura Universității din București, 2017, p. 103-107.
- Cooper, Frederic Taber, *Word formation in the Roman Sermo Plebeius*, Hildsheim-New York, Georg Olms Verlag, 1975.
- Crețu, Gr., *Cel mai vechiu dicționar latino-românesc de Todor Corbea (Manuscript de pe la 1700)*, extras, București, Tipografia „Voința Națională”, 1905.
- Dimitrescu, Florica, *Dinamica lexicului românesc. Ieri și azi*, Cluj-Napoca, Editurile Clusium & Logos, 1995.
- Dinu, Dana, *Nominal derivation with suffixes in latin*, în „Studii și cercetări de onomastică și lexicologie”, 3, 1/2, 2010, p. 117-131.
- Gherman, Mihai, *Lexicografie și gramatică în dicționarul lui Teodor Corbea*, în „Dacoromania”, 5-6, 2000-2001, p. 161-164.
- Gherman, Alin-Mihai, 2004 a, *Un umanist român puțin cunoscut*, în vol. *Aspecte umaniste în cultura românească veche*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 68-110.
- Gherman, Alin-Mihai, 2004b, *Ideologie și lexicografie în iluminismul românesc din Transilvania*, în vol. *Literatură română din Transilvania între preiluminism și preromantism*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2004, p. 53-57.
- Gherman, Alin-Mihai, *Un umanist român: Teodor Corbea*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2010.
- Kelemen, B., *Cu privire la începuturile lexicografiei românești*, în „Cercetări de lingvistică”, 7, 1, 1962, p. 89-92.
- Moroianu, Cristian, *Motivarea formală a relațiilor semantice. Sinonimia analizabilă*, București, Editura Universității din București, 2016.

- Nagy, Levente, *Confluente lexicografice româno-maghiare din secolul al XVII-lea (Lexicon Marsilianum și Contele Miklós Bethlen)*, în „Dacoromania”, 5-6, 2000-2001, p. 251-262.
- Pascu, G., *Sufixe românești*, București, Edițiunea Academiei Române – Librăriile Socec & Co, C. Sfetea, Pavel Suru, 1916.
- Seche, Mircea, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I (*De la origini pînă la 1880*), București, Editura Științifică, 1966.
- Stanciu Istrate, Maria, *Concurența sinonimelor în epoca veche*, în Maria Stanciu Istrate, Daniela Răuțu (editori), *Lucrările celui de-al șaselea simpozion internațional de lingvistică* (București, 29-30 mai 2015), București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2017, p. 266-279.

SIGLE

- DILF = Félix Gaffiot, *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris, Éditions Hachette, 1964.
- DL-R = G. Guțu, *Dicționar român-latin*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- DLU = Szenci Molnár, Albert, *Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenus nvsqvam editvm; Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo præter dictionvm vngaricvm interpretationem latinam*, Noribergae, Procurante Elia Hvtterro Germano, 1604 (ediție anastatică: Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990).
- DVL = *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*, studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008.
- FCLR = Magdalena Popescu-Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române, 2007.
- ILRL = Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I (*De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*), ediția a doua, revăzută și adăugită, București, Editura Minerva, 1971.
- ILRLV = Ion Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, București, Editura Academiei Române, 1997.
- IR = Virgil Cîndea, Constantin Rezachevici, Nicolae Edroiu (coord.), *Istoria românilor*, vol. V (*O epocă de înnoiri în spirit european, 1601-1711/1716*), ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 2012.
- IT = Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. II (*De la 1541 pînă la 1711*), ediția a 2-a, Cluj-Napoca, Academia Română & Centrul de Studii Transilvane, 2008.
- LCLV = Grigore Maior, *Institutiones Linguae Valachicae - Lexicon Compendiarium Latino-Valachicum*, ediție de Alin-Mihai Gherman, vol. I-II, Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, Alba Iulia, 2001.
- LM = *Il „Lexicon Marsilianum”, dizionario latino-romeno-ungherese del sec. XVII*, ediție de Carlo Tagliavini, București, Editura Cultura Națională, 1930.
- WF = Peter O. Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen, Franz Rainer (eds), *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*, vol. 3, Berlin-Boston, Walter de Gruyter, 2015.

Notă: „Această lucrare a fost sprijinită prin proiectul Ministerului Cercetării și Inovării, CCCDI - UEFISCDI, număr proiect PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0326 /49 PCCDI, în conformitate cu PNCDI III.”